

vissza" (qua cuique proximum fuit... = ki-ki a legközelebb lévő téli szállásra tért vissza). 462.: „*messze elrugaszkodnak az úgynevezett realitás-tól*" (toto certe, ut dicitur, coelo a veritate rei aberrant = mint mondani szokás, egy világ választja el őket a valóságtól). 462.: „a jóisten előtt bizony nagyon *kedvetlen* dolgot művelnek" (deo rem longe ingratisimam faciunt = nagyon nagy hátlátlanságot tanúsítanak v. igen gyűlöletes dolgot művelnek). 467.: „*itt is, ott is elmondva* e beszédek... Náprági... válaszolt" (his ultro citroque habitis sermonibus... = miután mindkét részről v. egymást váltogatva így beszéltek). 570.: „Salm M. grófot küldi hozzá katonai *főmegbizottként*" (Nicolaum... rerum bellicarum supremum curatorem cum mandatis ad eum ablegat = ... főmegbizottat küldi hozzá üzenettel). 570.: „*nagy hangon* adja elő" (magnificis dictis recitat = pompázatos beszédben v. szavakkal). 570.: „ki fogja eszközölni a *vörös sűveget* a pápától" (robrum galerum = a bíbor[osi] kalapot). 735.: „az [érsek] is így járt el a császári követekkel, amikor annak idején leánya ügyében hozzá küldött" (oratoribus suis idem ille fecerat, quos filiae suae causa, *quam ille ab omni suo consortio diu separaverat*, ad eum miserat; a kiemelt mellékmondat fordítása hiányzik, de ettől függetlenül nem látom indokoltnak a fordítás szövegébe illesztett kérdőjelet: a szöveg nem romlott!). 739.: „az egyiket [hajót] Dragut... Bizánca küldte *segítségül*" (pro auxilio misit = segítségért). 470.: „a keresztények ugyanis *vallási kötelességeiknek is megfeleltek*" (humanitatis officium invicem deferentes = az emberiség v. irgalmasság szolgálatát lerótták egymás iránt [valószínűleg a sebesültek ellátására ill. kimentésére, esetleg a halottak elszállítására vonatkozik]). 740.: „az *Imperialis*' nevű szállítóhajó" (navis oneraria, quae vocabatur Imperialis; nem állítom teljes bizonyossággal, de elképzelhető,

hogy ez egy hajótípus megjelölése volt). 741.: „a *partraszállásra* alkalmas helyet" (ad descensionis commodiora loca = táborozásra alkalmasabb területet). 745.: „az egész szigeten ott a legkedvezőbb az *éghajlat*" (situs totius insulae commodissimus ibi esset = ... ott a legkedvezőbb a terep). 748.: „hiszen elnehezült, időse ember volt" (e megjegyzés inkább Johannes Auria gályájára vonatkozhat: erat enim gravis et vetus = mert súlyos és öreg alkotmány volt). 976.: „Tamás esztergomi érsek... aki Rómából úgynevezett kereszt *hadat* hozott a török ellen" (... qui Roma cruciatam, ut vocant, contra Turcam ettulisset; noha a szótárak nem jegyzik, a tények alapján „kereszt *bullát*" javasolok fordításul).

Abból, hogy ismertetésemnek jó a felét ilyen szörszálhasogatásnak tűnő hibaigazítások teszik ki, nem szabad arra következtetni, hogy a fordítók nem végeztek jó munkát. Megismétlem, amit már az elején írtam: több, mint ezer oldalas, tekintélyes kötetről van szó, s benne olyan, a fordítót igencsak próbára tévő szerzőkről, mint Szerémi vagy Brutus. De tudjuk, hogy Forgách kiadott szövege is sok kívánnivalót hagy maga után. Ne csodálkozzunk hát, ha olyan művek átültetése, amelyeknek nincs megbízható latin szövege, s ez ideig kísérlet sem történt magyarra fordítására, nem sikerül mindjárt száz százalékos eredménnyel. Köztudomású azonban, hogy a latin nyelvismeret rohamos fogyatkozása a fordításokat emeli egyre szélesebb kör számára forrásértékűvé. Ha ez így van – márpedig sajnos így van –, nem tehetünk mást, mint ismételten kiadni e fordításokat, de mindannyiszor revideálni őket, csiszolni, javítani rajtuk. Ehhez kívántam segítségét nyújtani ismertetésemmel.

Boronkai Iván

BETHLEN GÁBOR KORÁNAK KÖLTÉSZETE

Sajtó alá rendezte Komlószi Tibor és Stoll Béla, Bp. 1976. Akadémiai K. 652 I. (Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 8.)

A Régi Magyar Költők Tára sorjázó XVII. századi kötetei (már a 9. is megjelent, a 10. sajtó alatt van) tekintélyes mennyiségű anyagukkal lehetővé teszik a magyar költészet e korszakának jobb áttekintését és néhány általánosabb tanulság levonását. Az irodalomtörténet munkája persze

nem könnyű, mert a sorozat egyébként helyes szerkesztési elvei az anyagot oly módon tagolják, hogy időrendjük (már ti. a kötetek anyagának időrendje) minduntalan kereszteti egymást. Ha csak a jelen kötet időhatárait vesszük figyelembe, azaz Bethlen Gábor uralkodásának korát

(1613–1629), megállapíthatjuk, hogy a 2. kötet (1962) szerzőinek (Pécseli Király Imre, Nyéki Vörös Mátyás, Miskolczi Csulyak István) nem jelentéktelen verstermése esik ebbe a korszakba; a 3. kötet (1961) szerelmi verseinek egy része ide sorolható; a 4. kötetben (1967) bemutatott unitárius költők (pl. Thordai János vagy Szentmártoni Bodó János) részben szintén ekkor működtek; Szenczi Molnár Albert életműve (6. köt. 1971) jelentékeny mértékben kötődik Bethlen Gábor uralkodásához, sőt ugyanezt mondhatjuk a 7. kötetben (1974) közölt katolikus énekek egy részéről, sőt Péchi Simon (5. köt. 1970) érdekes költői munkássága is 1625 után bontakozott ki. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy e „manierista iskola” (vagy legalábbis késői reneszánsz költészet) vezető mesterének, Rimay Jánosnak munkássága részben szintén Bethlen Gábor korára esik, a 8. kötet címét csak „pars pro toto”-ként foghatjuk fel. Szól erről a kötet előszava is (5. l.), mégis úgy véltük, nem árt nyomatékosan hangsúlyozni. Ráadásul e kötet szerzőinek túlnyomó része nem erdélyi, s bár Bethlen Gábor politikájának buzgó támaszai voltak (Prágai András, Szepsi Korocs György, Szepsi Csombor Márton), irodalmi munkásságuk csak részben kapcsolódik a fejedelem személyéhez (mint pl. Vásárhelyi Kerekes István *Epitaphion catastrophicon*-ja vagy a fejedelem halálára írt versek). Megjegyzésünk nem akarja megkérdőjelezni a 8. kötet címét, pusztán a szükséges módszertani fenntartásokra, helyesebben a szükséges óvatosságra óhajt utalni.

A kiadással kapcsolatban még egy módszertani szempontunkat kívánjuk közölni. A kötetben számos olyan vers fordul elő, amely egy nagyobb, olykor kéziratban maradt munka kiszakított részlete. Ilyenkor a mai olvasó nehezen fedezi fel a vers és a prózai szöveg valószínű összefüggését. Vegyük Foktövi János példáját, aki kötetünk egyik felfedezettje. A XVII. század két első évtizedében Vácott működő református lelkész kéziratban maradt prédikációs kötete (*Az embeor I eredetiről. II. természetiről. III. állapotiról irattatott koniw*) rengeteg versfordítást tartalmaz szinte kizárólag antik szerzőktől (két Janus-fordítás is akad), szerzőjének kiterjedt humanista olvasottságáról téve tanulságot. A kéziratot Erdélyi Pál ismerette (MKSz 1887; Egy PhK 1888), de nem teljes egészében, ill. szemelvényesen. Azt nem várhatjuk a kiadóktól, hogy minden versidézet részletes szövegkörnyezetét bemutassák, azt azonban szerettük volna, ha a prédikációs kötet sommás

gondolatmenetét közölték volna. Ha Foktövit valaki komolyan tanulmányozni óhajtja – talán meg is érné a fáradságot! – még Erdélyi Pálon túl is az eredeti kézirathoz kell nyúlnia, noha a mű egy részének már kritikai kiadása van. Amennyire helyeseljük, hogy Prágai András *Reloxfordításának* önálló magyar bevezetéseit egészében közlik a kiadók, éppen annyira kívánatos lenne, ha Foktövi gondolataiból többet kapnánk. Lehet, hogy e kívánság túlzó, de a kutatásban óhatatlanul felmerül. Ez a megjegyzés áll talán a nagyszámú üdvözlő vers (aggratatoria) esetében is, noha az ilyenmű verselmények rendszerint előadják a könyv tárgyát. Foktöviről még annyit, hogy az időmértékes verselés szorgos művelője volt, noha kísérletei prozódiai szempontból többnyire fogyatékosak. Mértékes verselésünk története, Virág Benedek és Négyesy László kísérletei után, megérdemelve egy újabb és teljesebb összefoglalást.

Kötetünk egyébként változatos anyagot tartalmaz. Kiemelkedő költői egyéniség Prágai András. Ismeretes, hogy nagy ügyességgel fordította a *Fejedelmeknek serkentő órája* verses idézeteit, s neki kell tulajdonítanunk a *Sebes agynak késő sisak* c. kézirat fejedelmi személyek bemutatását végző szép Balassi-strófás költeményeit is. E versciklust és szerzőjét Komlovicski Tibor ismertette meg irodalmi közvéleményünkkel (ITK 1966), régebbi és újabb érvei (itt az 505–508. lapon) teljesen meggyőzők. Prágai egész munkássága a magyar manierista irodalom sikerült és stilisztikailag komolyan veendő terméke. Bizonyosága egyébként annak a megfigyelésemnek is, hogy a századforduló klasszikus ismeretanyaga, tudása mennyivel gazdagabb és pontosabb, mint 1570 táján volt (vö. *Borszák István-émlékkönyv*, Debrecen 1974–75, 193–202. l.). Felhívom a figyelmet arra, hogy nyugodtan feltételezhetjük Prágai nemesi származását („Andreas Prágai de Nemes Kér, 457. l.), szellemi tájékozódásában pedig vegyük észre a *rózsakeresztességhez* fűződő kapcsolatát (456. l.).

Prágai András és Foktövi János vallásos-moralizáló, mégis világias jellegű humanizmusát még néhány világi tárgyú, a szórakoztatás igényével keletkezett verses alkotás erősíti. Ezek egy névtelen *Metamorphoses*-fordítása (229. l.), a *Tükör* című gúnyos asszonybemutató (később Misztótfalusi Kis szintén közzétette, de kiadványa elveszett; itt 299. l.), Vásárhelyi Kerekes István zsúfolt mitológiai seregszemléje, az *Epitaphion catastrophicon* (231. l.), Tállyai

Pálnak I. Miksa császár vadászkalandjáról szóló hosszabb elbeszélése (309. l.), *Pyramus és Thysbe* széphistóriája 1628-ból (320. l.), *Jázon és Medea* széphistóriája (286. l.), amely sajnálatosan töredékes, valamint a gyöngyőről szóló moralizáló elmélkedése (396. l.), amelybe ügyesen bele van szőve Antonius és Cleopatra híres lakomájának története:

Giöngy szömnék egiket füleből ki veve
Nagi eres ecziötben draga giöngyöt vete,
Annak erősseget az ecziöt meg giözze,
Vendegök lattara ottan ezt meg' eve.

Szenczi Milnár Albert Cleopatra pazarlását erősen elítélő hangsúllyal közli (*De summo bonno*, Bp. 1975. 109–110. l.), versünkben ennek nyoma sincs.

Végre kritikai szöveget kapunk a *Csepregronlása* címen ismert *veszedelem-énekről* (Ezt önálló magyar műfajnak tartom a XVII–XVIII. században!) A szövegmegállapítás bonyolult munkája mesteri teljesítmény. Érdekes színfoltot képviselnek Salánki György erasmusi *Enchiridion*-fordításának kísérő versei (306. l.), nem magukban, hanem inkább azért, mert felhívják figyelmünket erre az első magyar nyelvű Erasmus-kötetre, amellyel behatóan sohasem foglalkoztunk. (Forrásához való bizonyona, stílus-teljesítménye stb.) A Bethlen Gábor halálára írt három magyar vers (Várad Mihály: *Prodromus funestus*, *Nemzetünk virága*, *Cantio Gabrielis Bethlen*, 341–350. l.) ékes manierista formaadásával tűnik ki, de ugyanezt mondhatjuk már Keserői Dajka Jánosnak Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszony felett elmondott verseiről is (273–278. l.). Az *udvariságnak* ez az ékes stílus felelt meg! Várad Mihály hosszú latin nyelvű gyászverse (596–600. l.) a humanista köz-költészet legjobb formai színvonalát képviseli pompázóan hömpölygő hexameterével. Felhívom rá a figyelmet, hogy Várad *Prodromus*ában is felbukkan a Rimay alkotta nép-kép-tép-szép stb. rím, ami persze Thordai János zoltárfordítása után már nem meglepő. (Ez valószínűleg szélesebb körben volt ismert, mint vélnök!)

Kötetünk verseinek jelentékeny része természetesen vallásos jellegű, ami egyébként többnyire már nem akadály a művészi megformálásnak. Kanizsai Pálfi János (182–187. l.), Szepsi Csombor Márton, a bártfai énekeskönyvek sok névtelen vagy csak név szerint ismert poétája jó egyházi költő volt: tudták a mesterséget, s

mindez elég természetes Balassi, Rimay, Nyéki Vörös, Hajnal Mátyás, Pécseli Király Imre kortársainál. Velechinus István mesterdi distichon-jaira (228. l.) már Virág Benedek (és Kölcsy Ferenc) felfigyelt. Felhívom a figyelmet arra a szép versre, amely a pelikán–Krisztus hasonlatra épül (414. l.) s tömör szerkezetével előnyösen különbözik a számos hosszadalmas egyházi énektől *Czemeki Mátyás éneke* (412) viszont stilisztikailag és ritmikailag egyaránt „zengő-bongó”, muzsikás versével alkot kiemelkedőt.

Zengedező czimbalom szo – s hegedő szo zeng,
En alattam Parnassusnak nagy hegye-is zeng,
Lybánus havassán éneklésem cseng,
Minden-fele musikáim szolnak ugyan peng.

A verstani változatosság különben is jellemző a század e két évtizedének költészetére. E vers ritmusa 13 / 13 / 12 / 13. Emlékeztetjük az olvasót arra, amit sorozatunk 3. kötetének ritmikájáról írtunk (I. O. Közl. XVII. k. 1962. 366. l.)

A sajtó alá rendezés színvonalát kiemelkedőnek tartjuk, megnyugsunk a szerzők magyarázatainak terjedelmében is, noha e téren talán egy kissé nagyobb terjedelem is elkelt volna, mert sok a nehéz szöveg. Erre csak egyetlen példát! A *Tükör* c. asszonygúnyoló 112–114. sorai így hangzanak:

Akkor hova tekincs, ebben semmi jó nincs,
bár egy nagy pörölyyel is
Fogait ki-roncsák, ollóval ollólták, azt mutattya
vibzól-is,
Ha jól reá vigyász, illy jó sültet találsz,
gyertya világ nélkül-is.

Mit jelent az „azt mutattya vibzól is” fordulat? Érthetetlen marad, ha nem utalunk Poggio világ-hírűvé vált *Facetiae*jának híres anekdotájára: a nyelvess asszony még a kútba merítve is kezével mutogatja urának a tetűölés mozdulatát, mert egész életében tetvesnek csúfolta. (Lásd György Lajos: *Világjáró anekdoták*, Bp. 1938. 69–70. l.) Úgy látszik, Poggiót nem csak Balassi Bálint ismerte (vö. „Philephus gyűrűje”, Eckhardt S.: *Új fejezetek B. B. viharos életéből*, Bp. 1957. 32–33. l. Irod. Fü. 10.), bár meg kell mondanunk, hogy ez asszonycsúfoló anekdóta már középkori példatárakban is előfordul. A Poggio-forrás azonban valószínűbb.

Néhány helyen kiegészíthetjük vagy megadhatjuk a magyarázatot. (Lapszám szerint haladok.)

544. l.: nem κρονος, hanem χρονος kell. (Stephanus: *Thesaurus Graecae linguae*, IX. Graz 1954, 701. has.) – Az ugyanitt szereplő „Areta poéta” nem lehet ókori személy: *Aretas* néven csak nabataeus királyokat és egy IX. századi platonista teológust ismerünk. Gyanításom szerint az igen népszerű Pietro Aretinóról van szó, aki csakugyan „bolondul veszett el”: a szóbeszéd szerint lakoma közben érte a szélütés.

547. l.: A *Ricisius* poétára való utalás csakugyan feloldhatatlan a számos Ricius, Ricisius, Ricci, Rizzi név miatt. Ugyanitt azonban két további magyarázat könnyen megadható. *Methodios* a lykiai Olympos püspöke volt, 311-ben mártírként halt meg. Hiteles művei a Porosz Akadémia sorozatában vannak kiadva (*Die griechischen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderten*, 27. köt., Leipzig 1917). Számunkra azonban egy neki tulajdonított apokrif mű fontos, ez jövendőléseket tartalmaz (*Lex. f. Theol. u. Kirche*, 2. kiad. VII. köt. 1935. 137. has.). A magyar irodalomban Batizi

Andrásnál (RMKT I, Bp. 1880, 105. és 424. l.), sőt már Temesvári Pelbártnál és Gyirva Vencelnél fordul elő (György Lajos: *Egy középkori Sibilly-vers*... Pécs 1929). – *Boldis* király nem más, mint a Dániel könyvének 5. részében szereplő Boldizsár, Baltazár, Belsaccar, akinek igazi neve Nabonid volt. A *Boldis* régi magyar becéző alak.

550. l. A *Csepregi veszedelem* 122. sora azt jelenti, hogy amidőn a dühödtt harag felgerjed az emberben, „kivetkőzik természetéből” („a természet nagyobbra terjed”). Horatius írja (Ep. I. 2,62): „Ira furor brevis est”. A sor ennek a magyar párhuzama. –

580. l. Fráter Gyulai Mártonnak a győri *Epinicia* szerzőjével történő azonosításával egyetértünk.

Egy gazdag tartalmú, esztétikai szempontból sem jelentéktelen régi magyar verses kötetet kaptunk kézhez, és csak méltánylással szólhatunk a szövegek gondozóinak teljesítményéről.

Bán Imre

ADY ENDRE ÖSSZES VERSEI

A szövegeket gondozta és a jegyzeteket összeállította Láng József és Schweitzer Pál. Bp. 1977. Szépirodalmi K. 1638 l. (Ady Endre Művei 1., Magyar Remekírók)

Isten csudája, hogy Ady versei csak annyi hibával maradtak ránk, mint amennyit most ez az új, harmincadik „összes” kijavít. Ritkaság, hogy a *Magyar jakobinusok dala* első sorában megmaradt a *b* betű, nem „banalizálódott” *h*-vá ebben a kifejezésben: *ujjunk begyéből vér serken ki*. Úgy, ahogyan a *seregszámla* seregszemle, a *bóbis-kálván* bóbis-kálván lett. Az előbbit még a szakértelméről, érzékenységéről, pontosságáról egyaránt kiváló bizonyítványt adó két textológus, Láng József és Schweitzer Pál sem merte „emendálni”, visszajavítani, s csak Kovács Sándor Iván alapos, nagy nekifutású, szellemes tanulmánya (Kortárs, 1977. 11. sz.) bátorította föl őket is, hogy egy következő kiadásban majd érvényesítsék Ady hiteles szándékát. De a *bóbis-kálván* népnyelvi vagy régies ízű változatát helyreállították. S még mennyi mindent!

Szövegjavítások

Kimaradt sort iktatnak vissza; névelővé szürkült mutatónévmásokat (ez: az) mentenek meg; szintén a szokványos alakra bővült alakokat

tömörítenek ismét (*éltem, jelentnem, játsznak*); a *csend* újból Ady írása szerint *csönd* lett; az *élve-virág* (még a szedő nézhette el Ady írásában) *áloe-virág*, s így tovább. Szintén kéziratból rosszul szedett *Másnak* szót a rím és az értelem szerint *Múltnak* alakra javítottak (930. l.), a hibás címet többesszámba tették (*Mostoháim a betűben*), a fölösleges kötőszót (*és*) törölték (1354) stb. Átvették Földessy Gyula javítását (*Az öreg Kunné*); s egy másik esetben fölöslegesen is tették ki a szögletes zárójelet a pótoltt szó köré, hiszen már Földessy is így adta (*Hadd szenvednék érte*).

Nemcsak sort, hanem szakaszokat is visszaiktattak: azokat, amelyeket Ady, kedve ellenére, Hatvány óhajának engedve törölt (*Már előre rendeltettem, Nyögök s mind terhemmel*).

A javítások valóban az eddigi leghitelesebb Ady-összessé minősítik ezt a kiadást, amely a kritikai kiadás előtt (hiszen az I. kötet csak töredéke az életműnek) a lehető legjobb szövegeket adja. Nem ellenvetésem, inkább csak kételyem van néhány javítás kapcsán. Az *elsüllyedt utak* 12. sorában az *utam elfogyott* áll a kötetekben: első közlésének *elhagyott* szavát állították vissza a szerkesztők „értelmi meg-